

CSISZÁR ZOLTÁN

PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

2. rész

ÚJKORI RÉSZLETEK

Amíg a középkort érintően csak birtoklás-történeti adatokból tájékozódhatunk, az újkori településtörténethez már más források – adóösszeírások, urbáriumok, tizedjegyzékek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, térképek, népszámlálási adatok – is rendelkezésre állnak.

A mohácsi vész utáni magyar királyság jobbágnépességének¹ és a földbirtokos réteg birtokviszonyainak² meghatározására Acsády Ignác tett kísérletet.

Acsády a jobbágnépesség vármegyék szerinti számának meghatározásához a királyi kamara által elrendelt, nagy részletességű 1553. évi adóösszeírást használta. Módszertani megfontolásának lényege, hogy a falusi közösség 1553-ban még tisztán földesúri intézménynek tekinthető, az adózásnak pedig a telek (sessio) és a kapu (porta) a közvetlen alapja – az egész jobbágytelek azonosnak vehető portával, a telek tisztán földesúri, a porta pedig tisztán adóügyi fogalom.³

Acsády feldolgozásából tudjuk, hogy a Pápoc szűkebb környezetének tekinthető Vas vármegyében 1553-ban: 3663½ adózó porta, 106 adózó malomporta, 184½ bírói jogon adómentes porta, 1114 adómentes új házas porta, és 91 égettházas porta szerepelt az adóösszeírásban⁴ – így összesen 5159 sessió, azaz jobbágygazdaság lehetett.

A vármegyében ekkor még több mint 500 helység létezett,⁵ így átlagosan egy településre 10 porta (sessio) tehető.⁶ Az összeírás szerint a pusztatelkek száma 361, de ezek csak a lakott településekhez tartozóak, lehettek teljesen elnéptelenedett települések is.⁷

1 *Acsády Ignác*: A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. Bp., 1889. (továbbiakban: Acsády, 1889.) 45 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből; 14/3.)

2 *Uő*: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Bp., 1890. (továbbiakban: Acsády, 1890.) 84 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből; 14/9.)

3 Acsády, 1889. 11., 27. p.

4 Acsády, 1889. 15–16. p.

5 Acsády, 1890. 60. p.

6 Ez látszólag ellentmondásban van a bírók számával – egy település, egy bíró. A bíró viszont ekkor még a földesúr kizárólagos megbízottja, így egy településen akár több bíró is lehetett, de természetesen létezhetek fi-liálisan kezelt települések is. A pápoci prépostság jobbágyainak bírója a prépost volt, a perjeliségre vonatkozóan nincs közvetlen információnk.

7 Acsády, 1889. 42–43. p.

Ugyanekkor a pápoci prépostság Vas vármegyében csak 5½ nyilvántartott portával birt, további 5½ portával számolhatunk még Sopron vármegyében, a Győr vármegyei birtokai valószínűleg már elnéptelenedtek.⁸ A perjelség portáinak számáról az 1553. évi adóösszeírásban sajnos nincs adat, Csánki Dezső szerint 1428-ban a pápoci „pálosoknak” – Ágoston-rendieknek – 10 adózó jobbágyportája volt Pápocon.⁹ A fenti adatok alapján biztosra vehető, hogy 1553-ban már jelentős pusztulás lehetett Pápocon.

Pápop török kori „pusztulását” általában az 1566. évhez kötik, ezt a megállapítást elsőként Bedy Vince közölte Keresztély Ágost (1666–1725) irataira hivatkozva.¹⁰ Bedy adatát többen is átvették – bár többnyire a forrás megjelölése nélkül. Bedyre vezethető vissza az is, hogy Pápocot 1566-ban „*Thuigon budai basa foglalta el*”.¹¹ A budai pasák listáját Gévay Antal udvari titkos levéltárnok állította össze az udvari levéltár dokumentumai és ezt kiegészítő török források alapján. Gévay listájában 1566-ban, augusztus 3-ig Arszlán, majd ezt követően Szokolli Musztafa töltötte be a tisztséget.¹² Tujgún kétszer volt budai pasa, először 1553 és 1556 között, másodszor pedig 1558-tól haláláig, 1559. június első harmadában halt meg.¹³

Mivel a közölt időpont és a nevezett budai basa személyének összetartozása eléggé problémás, az alábbiakban a címben foglalt tárgytól kissé eltérve a térség török kori eseményeire – amelyek során Pápop is érintett lehetett – is kitérek.

Első esetben talán 1529 késő őszén a Bécs alól Budára visszavonuló török főerőt kísérő csapatok portyázásai érthették el Pápop térségét. Pápa bevételével is próbálkoztak, de mivel Pápa várát nem tudták elfoglalni, a környező falvakat égették fel.¹⁴

1532 nyarán a török hadsereg a nyugati országrészen ismét Bécs felé vonult, Körmend és Sárvár között lépte át a Rába vonalát, Kőszeg ostroma után Horvátországon és Szlavónián át vonultak vissza.

Buda 1541. évi elfoglalása után a török csapatok már a következő év januárjában pusztító támadást intéztek a Dunántúl északi területei ellen.¹⁵ 1543 nyarán Mehmed bég Pápa körül is gyújtogatva lovasságával a Rábaközig tört előre, Székesfehérvár elfoglalását követően Uloman bég török–tatár lovashadai Pápa alá vonultak, Martonfalvay Imre emlékirata szerint „*Látá Ulomán bék, hogy semmit nem árthat nekünk, elmene a város mellett nagy szégyenére, de azért a Kemenősalját elraboltatta ...*”.¹⁶

Az 1547. évi nagyszombati (ma: Trnava, Szlovákia) országgyűlés a dunántúli főkapitányság székhelyéül Pápa várát jelölte ki, Pápa erődítése más váraktól eltérően, kiemelt módon történt.

8 Acsády, 1890. 62., 44. p.

9 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. 727. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.)

10 Bedy Vince: A pápoci prépostság és perjelség története. Győr, 1939. (továbbiakban: Bedy, 1939.) 14. p. (Győr-egyházmegye múltjából; 6.)

11 Bedy, 1939. 14. p. A basa szó a török pasa katonai–közigazgatási tisztségnév köznyelvi megfelelője.

12 Gévay Antal: A budai pasák. Bécs, 1841. (továbbiakban: Gévay, 1841.) 10–11. p.

13 Gévay, 1841. 7. p.

14 Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete. Bp., 1983. (továbbiakban: Veress D., 1983.) 31. p.

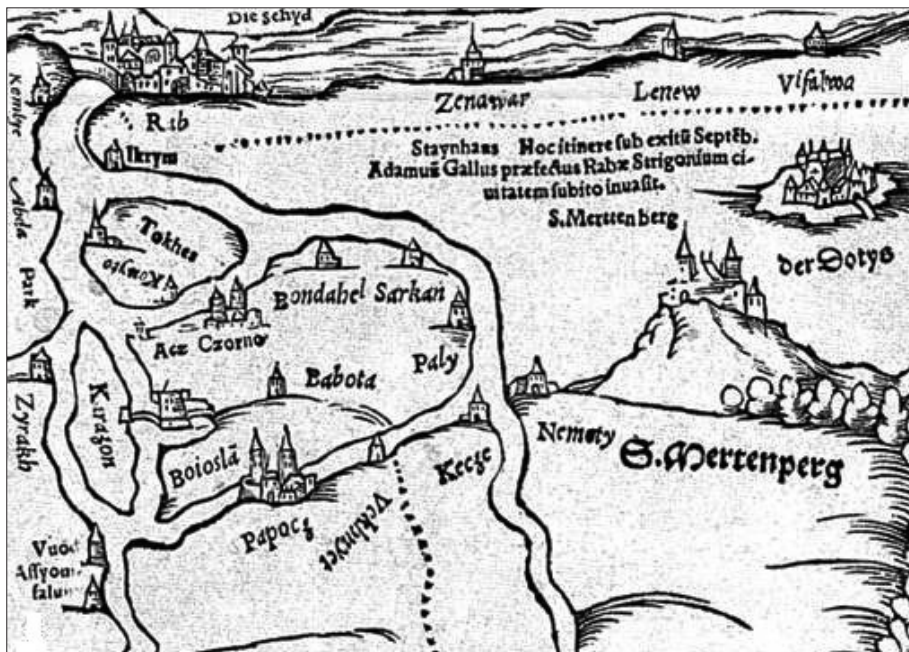
15 Veress D., 1983. 42. p.

16 Veress D., 1983. 42–43. p.

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

1552 június 2-án Ali basa budai beglerbég bevette Veszprémet, ezt követően július 14-én Devecser is feldúlták, egy július végi Nádasdy Tamásnak küldött tudósításból tudjuk, hogy a Rábaköz lakossága is menekül, mert a török lovasok már kétszer jelentek meg a Rá-

1. kép: Az 1556. évi nyugat-magyarországi hadiszíntér térkép részlete
(https://szechenyiterkepек.oszk.hu/szechenyi_terkepalkalmazas/flash.php?imageID=01-TE122)
(Megtekintve: 2020. március 2.)

bánál, „immár es az vizet mérték”.¹⁷ Pápa várának bevételére 1555. október végén történt kísérlet, de a török csak Zsemlér falut tudta elpusztítani, a következő év júniusában Marcaltóig törtek, és visszavonulva Fehérvárra az egész lakosságot elhurcolták.¹⁸

Ezen eseményeket követő évben került kiadásra Wolfgang Lazius (1514–1565) két magyarországi térképe. Elsőként a „Regni Hungariae Descriptio Vera”,¹⁹ majd ennek kiegészítéseként Nyugat-Magyarország ez évi hadiszíntér térképe. A két térkép sajátos jellemzője, hogy a településekhez tartozó miniatúrái egyediak. Tekintettel arra, hogy Lazius személyesen is járt Magyarországon, feltételezhető, hogy ezek a miniatúrák az egyes települések attribútumait emelik ki. A talán ekkor még érintetlen Páporról figyelemreméltó, kéttemplomos, egymásnak megfeleltethető miniatúrát találunk a két térképen.

17 Veress D., 1983. 61. p.

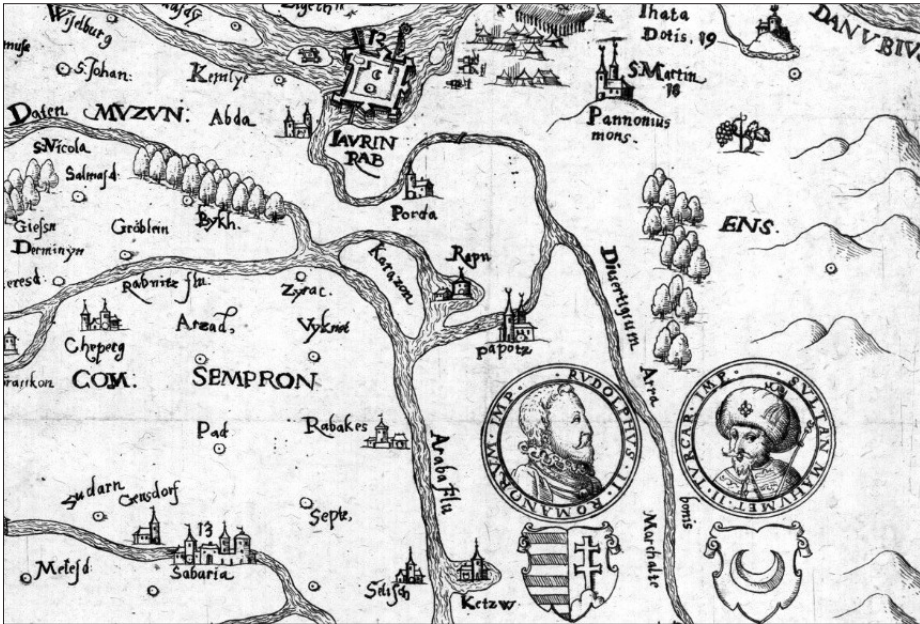
18 Veress D., 1983. 68–69. p.

19 <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkepar/684/> (Megtekintve: 2020. március 2.)

2. kép: A két miniatúra és egy apró kiegészítés

Pápos teljes „feldúlása” valószínűleg csak Szinan basa nagyvezír hadjáratában a „tizenöt éves háború” elején történt. 1594 nyarától a hadműveletek a Dunántúl északnyugati felé is elérték, szeptember 15-én Szentmárton (ma: Pannonhalma), majd 29-én Győr is megadta magát, október végén a nagyvezír fia, Mehmed beglerbég Pápát is bevette.²⁰

3. kép: 1595. évi térképrészlet <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/245/2619316426/>
(Megtekintve: 2020. március 2.)

1594-re tehető a Győri és Pápai beglerbégység létesítése is, amelyek a várak visszafoglalásáig – 3 és 4 évig – léteztek, az ekkori állapotot mutatja az 1595. évi térképrészlet, Pápocot is félholdas templomokkal jelölve. A térkép szimbólumrendszere eltérően az 1556. évi Lazius-féle térképtől már tipizált, de az egyes miniatúrák tartalmaznak még egyedi vonásokat is – a kéttemplomos szimbólumhoz a „Canob Kloster” megjegyzés tartozik.

20 Veress D., 1983. 143. p.

Bár két török történetíró szerint, Szinan basa az elfoglalt területek pusztítását és feldúlását személyesen tiltotta, bizonyosan voltak kivételek. Ugyanis Ankerraiter Ádám pápoci prépost 1599. május 24-én Vas vármegye törvényszéke előtt *„kéri a Pápóc possessióban lévő jószágaira vonatkozó házösszeírások helyesbítését, tekintettel arra, hogy ezek a jószágok Győr várának az ostroma idején teljesen elpusztultak és még mostanra sem épültek újjá, hanem pusztán állnak”*.²¹

A „tizenöt éves háború” utáni mintegy félévszázados békeévek portyázásai inkább csak a végvár vonal közvetlen környezetét érintették, így a prépost által hiányolt újjáépítés már megkezdődhetett.

A Rába-vonalát elérő újabb török támadásról 1652. augusztus végétől szeptember közepéig tartóan van még adatunk.²² Köprülü Ahmed basa 1663–1664. évi hadjárata – a felvonulás és a Szentgotthárd alól való visszavonulás – Pápa térségét elkerülte.²³

Pápa térségében újabb dúlással csak Kara Musztafa basa utolsó török hadjárata idején lehet számolni, a török és kuruc hadak 1683 július elején zárták körül Pápát, Resid efendi krónikája szerint a Rába mentén ekkor közel félszáz jelentősebb helység került török kézre, de *„azok amelyek meghódolásukat siettek kijelenteni a magyar király (Thököly Imre) megbízottainak ... megmenekültek”*.²⁴ Ezzel szemben biztosan tudjuk, hogy a pápoci perjelség Szentpéter (Kemenesszentpéter) nevű faluja ekkor pusztult el.²⁵ A Bécs alól menekülő török hadsereg Győr irányában vonult Budára.²⁶

Pápop középkori építményeinek eltűnése nem írható egyértelműen a török rovasára, ezek ugyanis a 17. század végi és 18. század eleji egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint még álltak. Az 1698. évi „két hatalmas bazilikát” és az egyik szomszédságában lévő kápolnát említ, ezt az 1713. évi és az 1754. évi – az egyik helyreállított, a másiknak csak a falai állnak, amelyeken régi falfestmények még láthatók – *visitatio* is megerősíti. Az 1775. évi viszont már „egy elpusztult templomról”, egy kápolnáról és a Milkovich prépost által felújított plébániatemplomról tudósít. Az 1814. évi pedig már nem tartalmaz az elpusztult templomra vonatkozó utalást.²⁷

Ankerraiter Ádám pápoci prépost tanúságtétele szerint a prépostság pápoci jószágai teljesen elpusztultak, 1599 tavaszán is pusztán álltak, ekkor nem lehetett sokkal jobb helyzetben Miklósfá sem – az 1587. évi urbárium még 10 fél jobbágytelek meglétét rögzíti.²⁸

A török kiűzése utáni első, minden vármegyére kiterjedő 1720. évi országos összeírás Pápocra vonatkozóan 21, Miklósfára pedig nyolc adózót tüntet fel.²⁹

21 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1., 1595–1600. Szombathely, 1989. 193. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 2.)

22 Veress D., 1983. 178–179. p.

23 Veress D., 1983. 187. p.

24 Veress D., 1983. 198. p.

25 Bedy, 1939. 65. p.

26 Veress D., 1983. 198. p.

27 Bedy, 1939. 71., 72. p.

28 https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc055_no064/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFJFR0VTVFJBVEEgSU4gUkVHKSBBTkQGU1pPPShcIkZhc2MuMDU1XCIGSU4gVEIUTEUpln0 (Megtekintve: 2020. március 2.)

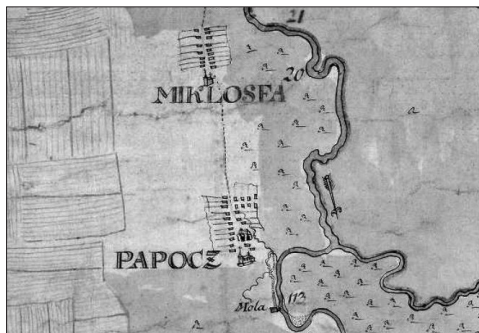
29 [https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8475?search=Szentmiklósfá&term=eyJxIjoiU3plbnRtaWtsXHUwMGYzc2ZhIiwiznEiOnsiZGJfaWQiOnsiOWExMTU4MTU0ZGZhdjYWRkYmQwNjk0YTRlOWJkYzgiOiI1MiJ9fSwic29ydCI6InNjb3JlliwieYXEiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIifQ==&curr=1](https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8476?search=%22P%C3%A1p%C3%B3c%22&term=eyJxIjoiXCJQXHUwMGUxcF1MDBmM2N6XCiLiLjmcSI6eyJkY19pZCI6eyI5YTEXNTgxNTRkZmE0MmNhZGRiZDA2OTRhNGU5YmRjOCi6IjUyIn19LjZ3J0Ijoic2NvemU1LCJhcSI6IiIsImFhVHlwZSI6IiJ9&curr=1) (Megtekintve: 2020. március 2.)

A 17. század elején már nyilván megkezdett újjáépítés első dokumentált nyomait az 1761. és 1778. évi vízszabályozási térképeken találjuk. Tekintettel arra, hogy a 17 évi időbeni eltéréssel, a különböző személyektől származó két térkép azonos településstruktúrát mutat, azok tartalmát érintően nincs okunk kételkedni. A két település egy–egy templommal ábrázolt – a Szent Miklós–templom az 1663-ban Kálmán győri püspök által megjelölt helyen van, a templom ekkor még valóban megvolt ugyanis a két térképen templom nélkül ábrázolt települések is vannak.

Feltételezhető az is, hogy a két település struktúrája a középkori állapotot tükrözi. A pápoci templomtól nyugatra nyíló tágas téren két épület és két személy sematikusan rajzolt látható, a baloldali utcásor egyenes vonalú, a jobboldali falurész a tér vonalát követő néhány házból, és egy mellékutcából áll. A malom a középkorban dokumentált helyén található – a Mezőrábán a sziget mellett. Miklósfán ekkor még csak a falu előtti templomtól nyugati irányba eső egyetlen utca van.

Az Acsády Ignác által használt fajlagos családszám figyelembevétel, Pápoc ekkori jobbnépessége 52 családra, Miklósfáé pedig 37 családra tehető.

Település	Évszám	Telek	Ház	Templom	Malom
Papoc	1761	17	24	1	1
Miklosfa		14	16	1	0
Papocz	1778	18	18	1	1
Miklosfa		15	14	1	0

4. kép: 1761. évi vízszabályozási térkép részlete
<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/4666/?list=eyJxdWVyeSI6ICJyXHUwMGUxYmNhIn0>

(Megtekintve: 2020. március 2.)

5. kép: 1778. évi vízrajzi térkép részlete
<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/4571/>

(Megtekintve: 2020. március 2.)

A két térkép alapján becsült családszám adatoktól az 1767. évi úrbéri tabellák³⁰ alábbi adatai szerint feltételezhető családszámok mindkét településnél lefele térnek el, bár Pápoc vonatkozásában a telekszám pontosan egyezik.

30 [https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/vas-papoc/?list=eyJxdWVyeSI6ICJyXHUwMGUxcFxlMDBmM2MifQ](https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/vas-papoc/?list=eyJxdWVyeSI6ICJyXHUwMGUxcFxlMDBmM2MifQ;); <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/vas-szentmiklosfalva/?list=eyJxdWVyeSI6ICJyXHUwMGUxcFxlMDBmM2MifQ> (Megtekintve: 2020. március 2.)

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

Település	Birtokos	Terület (hold) ³¹	Telek	Jobbágy	Zsellér	Háztalan Zsellér
Pápoc	Pápoci					
	prépostság	506	18	28	1	7
	Hg. Esterházy					
	Miklós	0,0	0	0	6	0
	Sáry János	0,0	0	0	1	0
Szent Miklósfa	Győri					
	püspökség	251	8%	14	10	0

A 14. század végi birtokviszonyok pontos ismeretében a két urbáriumban szereplő birtokosok közül a perjelség hiánya mindenképp feltűnő, főként azért, mert a perjelek neveit és perjelségük idejét a 1570-től 1779-ig pontosan ismerjük. A perjelség Hersching Zsigmondnak történt adományozását követően a Szűz Máriáról nevezett perjelség jövedelmeiről *onsignatio* címen, 1774-ben készített irat szerint, a perjelség ekkor 26 jobbágy és egy zsellér felett rendelkezett. A perjel jobbágynak 14 és 4/8 telke volt, a földesúri házhoz 22 hold szántó és 7 „kaszásnyi” rét (800–1000 négyszögöl) is tartozott.³² Tekintettel arra, hogy a két felmérés között csak 7 év a különbség, kétségbe vonható az 1767. évi urbéri tabellák teljességi állapota.

A 1782–1785. évi katonai felmérés térképén Pápoc vonatkozásában ugrásszerű változás látható. Az 1767. évi urbárium révén is igazoltnak látszó – előző térképi állapot szerinti egy főutcás Pápoc, ezen a térképen már a 19. század végi struktúrájának megfelelő négy főutcás faluképet mutatja. A keleti faluvég jobb oldalán a később Úrkertnek nevezett prépostsági major gazdasági épületegyüttese is megfigyelhető.

6. kép: 1782–1785. évi térképrészlet

<https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1890568.155753372%2C6002178.3249341445%2C1926933.0719600448%2C6013643.879176921>

(Megtekintve: 2020. március 2.)

31 1 katasztrális hold = 1598,5 négyszögöl = 5754,6 m².

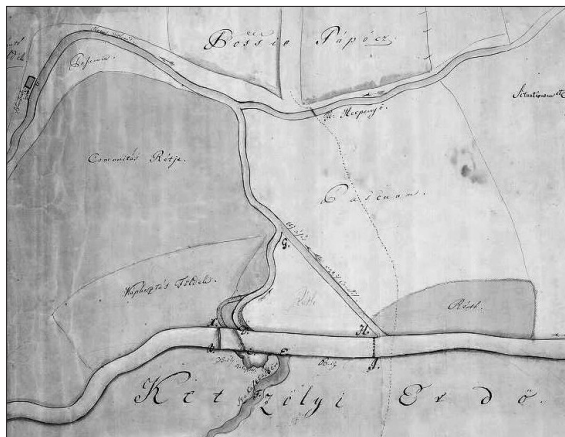
32 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc121_no044/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KFJFR0VTVFJBVEEgSU4gUkVHKSBBTkQgU1pPPShcIkZhc2MuMTIxXCIGSU4gVEIUTEUpIn0
(Megtekintve: 2020. március 2.)

Település	Ház	Templom	Prépostsági épület	Perjelségi épület	Malom
Papócz	84	1	6	2	1
Szent Miklósfa	22	0	0	0	0

Miklósfa esetében szembetűnő a Szent Miklós-templom hiánya, épületszám tekintetében a változás itt jóval kisebb mértékű. Míg Pápocnál a növekedés három–négyeszeresre tehető, Miklósfánál csak másfél–kétszeres növekedés becsülhető – a tekintettel arra, hogy a térképi jelölés nem tesz különbséget lakóház és gazdasági épület között, a lakóházak számára csak az építmények helyzete alapján következtethetünk. Sajnos, az első katonai felméréshez nem készült egységes jelkulcsrendszer, így például nem tudható biztosan, hogy a templommal szembeni fekete kereszt, fakeresztet vagy esetleg temetőt jelöl-e, a déli településszélén látható piros kereszt valószínűleg egy kőkeresztre vonatkozik.

Az 1784–1787. évi népszámlálás³³ adataiból viszont úgy tűnik, hogy első katonai felmérés térképén ábrázolt épületek mind lakóházak lehettek:

Település	Birtokos	Ház	Család	Népesség	Nemes	Paraszt	Zsellér	Egyéb
Papócz	Szombathelyi káptalan	81	122	679	1	40	30	8
Szent Miklósfalva	Kamara	29	40	223	0	12	36	12

7. kép: 1814. évi vízrajzi térkép

<https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/3572/?list=eyJxdWVyeSI6ICJUIDExMyJ9>
(Megtekintve: 2020. március 2.)

A táblázatból kitűnő birtokos változások valószínűleg királyi intézkedések eredményei. A perjelség ügyét Mária Terézia rendezte, 1779. december 31-ei rendelkezése szerint a perjelséget, mint külön javadalmat megszüntette, Vas vármegyei birtokait a perjeli címmel együtt a szombathelyi káptalannak adta.³⁴

Pápoc környezetének természeti viszonyai a 18–19. század fordulóján még annak középkori jellegzetességeit őrizhették. Bár a természeti viszonyok változtatásának első nyomai már a 19. század eleji térképeken megfigyelhetők, e beavatkozások még a természettel

33 Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. Szerk. Danyi Dezső, Dávid Zoltán. Bp., 1960. 232., 236. p.

34 Bedy, 1939. 70. p.

való organikus kapcsolattal jellemezhetők – minden esetben a közvetlen természeti környezet által biztosított energia és anyaghasználtra épültek. Figyelemreméltó nyoma látható ennek a valamikori hatkerekű malom vízellátását megőrkítő 1814. évi térképen.

A Herpenyővel is táplált természetes Rába-ág, a Mezőrába mellett lévő malom ezen a térképen négy ponttal jelölt – valószínűleg már csak négykerekű malomként működött. A térkép szerint a Herpenyő és Rába változó vízhozamát a Rábán kialakított három fenékgáttal igyekeztek kompenzálni, ebből a két baloldali (A–B, C–D) az eredeti mellékág kilépési pontjai után, a jobboldali pedig (H–I) egy ettől felfelé lévő műcsatorna kilépési pontja után látható. A műcsatorna létesítésének szükségességét főként a Herpenyő vízhozamának csökkenése indokolhatta. A malom az 1822. évi vízszabályozási térképen³⁵ még malomkérekkel jelölt, a műcsatorna viszont ezen a térképen hiányzik – valószínűleg nem épült meg – a mellékág részben már száraznak tűnik, a „Herpenye” viszont még ábrázolt.

Sajnos a középkori Pápos népi építészetéről csak elképzeléseink lehetnek, viszont a 19. század elejére vonatkozóan, Pálos Ede munkásságának köszönhetően már konkrét információkkal is bírunk. Pálos Ede 1905 és 1921 között járta be a Kisalföld településeit *„Mind a falúból összeszedtem az értékest, régit és ritkát. ... Nem a jellegzetesre fektettem a fősúlyt, hanem a régire.”*³⁶

Szerencsére a Kisalföld külső peremére, Pápocra és Miklósfára is eljutott. Pápocra vonatkozó rajzait III. vázlatkönyve tartalmazza, közlése szerint a vázlatkönyv rajzai 1921-ben készültek. *„Pápoczon egykor sok »üstökös« ház volt. Az utolsó tüzek kipusztították ezt a fajtát. A falak tömésel készítvék, kemény nincs. Szabad konyha, szabad tűzhely volt az ilyen üstökös házakban, így kevesebb fa kellett a főzéshez. A ház előtti rész az »üstök«. »Kiülnek az üstökre.« ... Gyakorik a tornácos házak.”*³⁷

A leírásban említett tömés falszerkezet és gyakori tornácos kivitel inkább már a 19. század második felének népi építészetéhez rendelhető. A korábbi évszázadok népi építészetét a szűkebb természeti környezetben elérhető anyagok felhasználása határozta meg. Az ártéri erdők jellemző fafaja alapján a vesszőfal (patics) alkalmazása lehetett általános, boronafalú szerkezettel csak eseti jelleggel – udvarházak – számolhatunk, kőépítmények kizárhatók. A magyar ház központi része a pitvar volt, ebből nyílt az első, és nagyobb házaknál a hátsó szoba (ház) is – két, illetve háromszatú ház. A tornác helyett a gádoros bejárat lehetett a gyakoribb.

Pálos Ede megfigyelése szerint a kisalföldi házak alaprajza általánosan a téglalap, a homlokzatot a ház keskeny oldala adta.³⁸ A falak mindig fehérek – esőálló többrétegű meszelés –, a tető zsupp fedésű, elől a zsuppot betakaró két nagy deszkát (dorombá vagy üstök deszka) és a csúcs alatti vízszintes deszkát faragással és festéssel cifrázták. Az oromzaton kinyúló főszelement, néha egy házhomlokzaton kívüli szelemenágas tartja, amely szintén faragással díszített.³⁹

35 <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/29350/?list=eyJmaWxzXzJzJjogeyJGT1JSIjogWyJNT0wiXS wgIIJUSVAiOiBbIIRFUktFUCJdfSwgInF1ZXJ5IjogIkZFSlo9KFwiUyBWXHUwMGVkenJhanppIE-ludFxlMDBiOXpldCAoMTgulIHN6Li0yMCM4gc3ouKVwiKSJ9> (Megtekintve: 2020. március 2.)

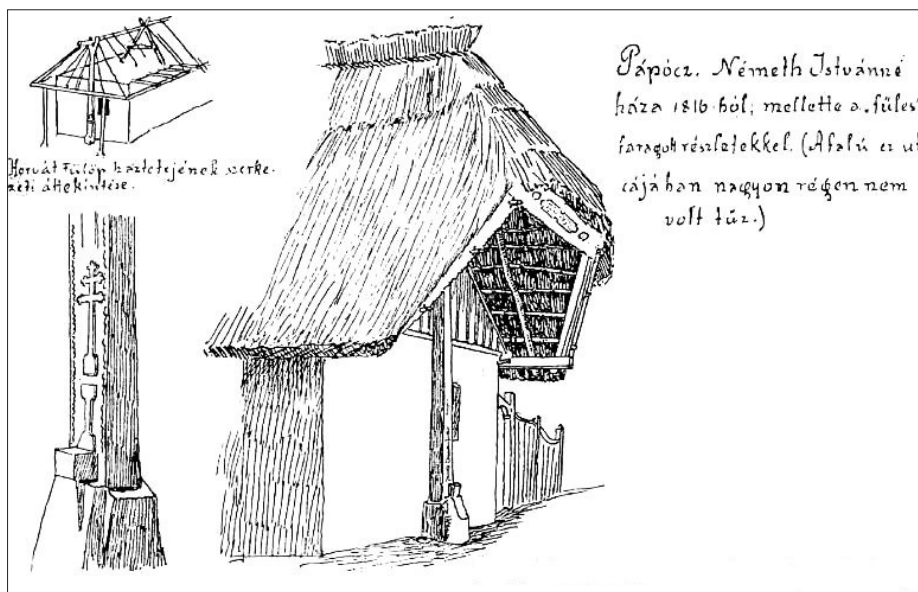
36 *Kottmayer Tibor*: Század eleji rajzok a Kisalföldről, vázlat Pálos Ede munkásságáról. In: A Kisalföld népi építésze. A Győrött 1993. május 24–25-én megrendezett konferencia anyaga. Perger Gyula közrem. szerk. Cseri Miklós. Szentendre–Győr, 1993. (továbbiakban: Kottmayer, 1993.) 401. p.

37 Kottmayer, 1993. 406., 407. p.

38 *Pálos Ede*: A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. = Néprajzi értesítő, 1911. 2–3. füz. (továbbiakban: Pálos, 1911.) 150. p.

39 Pálos, 1911. 154. p.

A helyi népi építészeti igényességének további tanújelei Pálos Edének a pápoci és miklósfai gémeskutak faragott kútágasait megörökítő rajzai.⁴⁰

8. kép: Pápoci csonka „üstökös” ház a 19. század elejéről és egy másik „üstökös” ház tetőszerkezeti rajza Pálos Ede vázlatkönyvéből⁴¹

Az 1819–1869. évi katonai felmérés térképén további jelentős változások láthatók. A térképen jelölt természeti környezetváltozás alapján a térkép készítésének időpontja a század második negyedére tehető. A Herpenyő helye már szárazmederként ábrázolt, a patak széles, vízzel töltött holtágának maradványa a miklósfai határban a térképen még megfigyelhető – az 1830. évi értekezésében, a szabad Rába ág kialakítását, a Herpenyő ekkor még meglévő, Pápocig futó medrére alapozta.⁴² A Rábán a „Ketzöl” és a „Pály” malmok mellett egy híd volt, a két híd között Pápocnál – a későbbi 20. századi helyétől kissé nyugatabbra – révátkelő jelölése látható, a pápoci malom helye már nem malomként jelölt.⁴³

A térképen a templommal szemben már a kápolna is fel van tüntetve, ezen a térképen azonosítható be először a jelenlegi helyén lévő pápoci és miklósfai temető is. Miklósfai építettsége ekkor már elérte a két település közös határát, a két település végén látható piros kereszt a térkép jelkulcsa alapján kökeresztként azonosítható.

40 Pálos, 1911. 160. p.

41 Nagy Endre: Tetőszerkezetek a Nyugat-Dunántúlon. In: Nyugat-Dunántúl népi építészete. A Velemben, 1995. május 29–31-én megrendezett konferencia anyaga. Szerk. Cseri Miklós. Szentendre–Szombathely, 1995. 493. p.

42 Csizsár Zoltán: Vulgo Herpenye dicta. Adalék a Nyugat-Dunántúl történeti földrajzához. = Vasi Szemle, 2018. 2. sz. 201. p.

43 A rév vámjogát Lipót király adományozta 1681-ben, 1931-ben még személyszállítási engedéllyel bírt. Lásd Karoliny Márton: Vas megye közútjainak története a Borostyánkő úttól az E-65 Európa útig. Bp., 1987. 64. p.

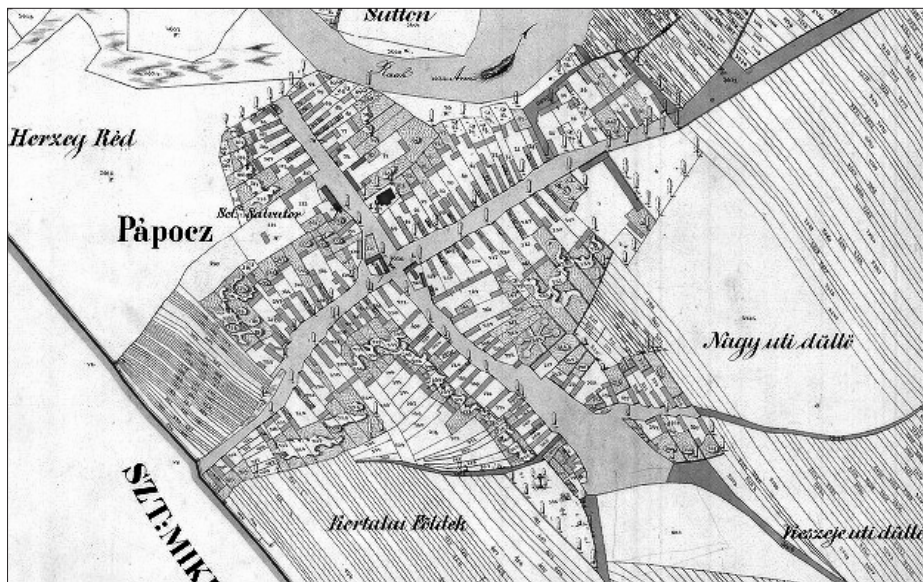
A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

Tekintettel a gazdasági épületek fekete színezésére a lakó és közösségi épületek száma a térkép alapján pontosan meghatározható. A térkép külön érdekessége, hogy a települések páskomjain lévő a gémeskutakat is feltünteti. Pápocból keletre lévő „Pinkócz” lakó és gazdasági épülettel, fakereszttel ábrázolt.

Település	Ház	Templom	Prépostsági épület	Perjelségi épület	Malom
Papocz	107	1	2	4	0
Szent Miklófa	37	0	0	0	0

1848. évi jobbágyfelszabadítás és az 1853-ban kiadott úrbéri pátens a települések struktúrájára is jelentős hatással volt, a változások főként a külterületeket érintően tapasztalhatók. A feudális jog és tulajdonrendszer megszűnésével az agrárnépesség beltelek és termőföld tulajdonhoz jutott.

10. kép: 1857. évi térképrészlet

<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18330/view/?pg=7&bbox=-1895%2C-6867%2C10281%2C-59>

(Megtekintve: 2020. március 2.)

A robotkötelezettség a füstpénz és dézsma megszűnése az úrbéri szolgáltatásra kötelezett rétegek számára utat nyitott a társadalmi és gazdasági fejlődésre. A jobbágy szabad paraszttá, a szellér szabad munkaerővé vált, az ország háromnegyedére tehető népességben a polgárosodó életforma térnyerése tapasztalható. A külterületeket érintő változások a tagosításra vonatkozó 1836 és 1840. évi törvényekkel kezdődtek, a telekkönyv 1855. évi bevezetésével és az úrbéri bíróságok következő évi megszervezésével beindult a földek

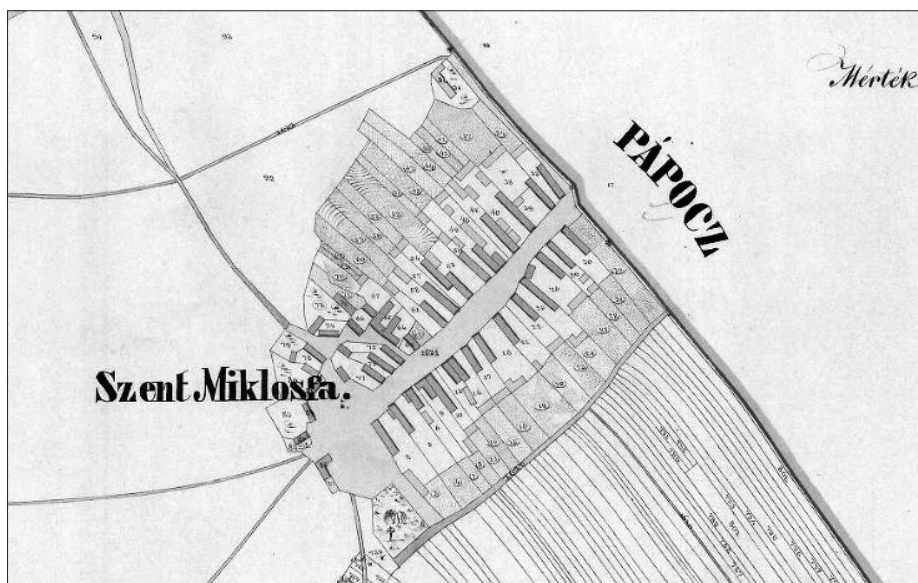
felmérése, osztályba sorolása, kiperzellázása. A gazdák a birtokarány alapján részesedtek a szántó, rét és erdőterületekből.

Igényesen szerkesztett térképek találhatók Pápocra és Miklósfára vonatkozóan is. Pápoc 1856. évi határtérképe⁴⁴ szerint, a *Pápoczi Prépostság, Vasvár Szombathelyi Káptalan, Herc: Eszterházj* és a *Plebánia* rendelkezett külön jelzett földterületekkel.

Pápocz mezőváros 1857. évi határtérképének belterületi részlete rendezett település benyomását kelti, az utak fákkal szegélyezettek, a település központjában piros színnel jelölt közösségi épületek vannak – a két zászlóval jelölt épület más térképek jelkulcsa szerint kocsmá lehetett. Az 1857. évi belterületi térképrészleten a családok telkeken belüli lakóházai külön számozottak, az azonos színnel jelölt gazdasági épületek telekkapcsolatai csak részben jelöltek, a kertek morfológiája a tömésházak fölkivételeire utal.

A két térkép belterületre vonatkozó részleteinek ismeretében az alábbi szám adatok valószínűsíthetők:

Évszám	Beltelek	Ház	Templom	Prépostsági épület	Perjelségi épület	Közösségi épület
1856	118	(117)	2	2	2	nincs külön jelölve
1857	124	158	2	7	5	7

11. kép: 1857. évi térképrészlet

<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkepar/18406/view/?pg=3&bbox=-1895%2C-6873%2C10281%2C-65>

(Megtekintve: 2020. március 2.)

44 <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/5624/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiTUFQUyJdLCAiUEIDJjogWyJZRVMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJVIDUxMCMj9> (Megtekintve: 2020. március 2.)

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

A térképek alapján beazonosítható pápoci közterületnevek: *Sárvári utca, Rába utca, Vági utca, Gencsi utca, Vásár állás (Vásár tér)*.

A térképek segítségével beazonosítható pápoci határrész és dülőnevek: *Sutton, Dioszer, Rétek és földek (Nagy János Réteg, Tiszta Réteg, Malom Szeglet, Selyem rét), Nagy uti föllyül, Nagy úti dűllő, Nagy uton alóli dűllő, Kereszti dűllő, Kereszbe dűllő, Gelegényesi Legelő (Szobod Gelegeneys, Tilos Gelegenyés), Kishalmi dűllő, Kesszeje úti dűllő, Hossu földek, Gencsi úti dűllő, Más dűllő, Hajdina hordo uti dűllő, Keles földek, Magasi úti dűllő, Szergényi út dűllő, Gelegényésre dűllő, Sömjén úti dűllő, Vönöztök úti dűllő, Osztalok, Revid Osztal, Kertalai Földek, Keresztalyai dűllő, Kender földek, Herzeg Réd.*

Évszám	Telek	Ház	Templom	Gazdasági épület	Közösségi épület
1857	45	49	0	36	nincs külön jelölve
1867	43	50	0	41	nincs külön jelölve

Miklósfa 1857. évi térképének határrészletein csak a dülőnevek beazonosítása lehetséges, belterületre vonatkozó részlete alapján a lakó és gazdasági épületek száma pontosan meghatározható. Az 1867. évi határtérkép a belterület lakó és gazdasági épületei azonos színnel jelöltek, így az erről vett adatok nem abszolút pontosak.

A térképek alapján beazonosítható miklósfa határrész és dülőnevek: *Falu melletti közös legelő, Kenderes földek (Kert aljai), Hatari földek (Hosszu osztályok, Alsó Novák halmi, Felső Novák halmi, Tüskés határi, Ketskédi határra dűllő, Rókás halmi, Hőgyészi uti), Legelő (Cseri gelegenyés), Halmakya földek (Két utközi, Kis halmoki, Nagy halmoki, Felső Czana, Alsó Czana), Kerest Dűllő, Uj Osztaly, Wüdigyála, Bokros, Szeglet (Rába meléki rétek, Kohon).*

A települések külterületeit érintő további változások figyelhetők meg *Pápopcz mezőváros* tagosított határának 1859. évi térképén⁴⁵ és *Szent Miklósfa* határának 1870. évi kihatási térképén.⁴⁶ Pápopc esetében a belterület délkeleti határában nagyrészt azonos területű, 84 ház után járó szántóföldet (*Postdomalisok*) alakítottak ki. A belterületi telekszám e térkép számozása szerint 97-re tehető. A cseri oldalra eső szántókat hét keleti és nyolc nyugati párhuzamos dűllőre osztották, a régi dülőnevek már nem szerepelnek. A Herpenyő torkolata helyén már legelő van, de a régi meder nyomvonala még kivehető, Páli felé a régi híd helyén „kompi átjárás” felírat látható.

Miklósfa esetében a település cseri oldalra eső szántóterületeit nyolc számozott párhuzamos dűllőre tagolták, a régi dülőnevek már itt sincsenek feltüntetve.

1880. évi népszámlálás adatai⁴⁷ alapján településfejlődés csak Pápopc esetében állapítható meg, Miklósfa esetében a házak száma közel 10%-os csökkenést mutat:

45 <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/5625/?list=eyJxdWVyeSI6ICJVIDUxMSJ9> (Megtekintve: 2020. március 2.)

46 <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/5756/?list=eyJxdWVyeSI6ICJVIDY0MCJ9> (Megtekintve: 2020. március 2.)

47 A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. 2. köt. Bp., 1882. 342. p.

Település	Ház	Polgári népesség	Magyar	Német	Római katolikus	Ágostai evangélikus	Izraelita
Pápocz	180	1187	1142	6	1148	3	36
Szent Miklósfa	44	327	322	0	322	0	5

Pápocz mezővárosi státuszát 1886-ig tarthatta meg. Erre az időszakra esik a harmadik katonai felmérés 1:25000 léptékű térképének készítése. A térkép alapján Pápocz Sárvári, Vági és Gencsi utcai végein újabb beépítések – 24–25 ház – azonosíthatók. A középkori Mezőrába, már a Rába utca végén megszakított holtágként ábrázolt, Miklósfa Rába felőli határában a Lánka patak jelenleginek jól megfelelő vonalvezetése is megfigyelhető. Az egyébként nem túl jó minőségű térképen, Pápocz határának Szentpéter felé eső oldalán két major, a Deszkaházi és a Pinkóczi major látható.⁴⁸

A középkori mezővárosok az ország településhálózatának fontos szintjét képezték, bár lélekszámuk csak ritkán haladta meg a nagyobb falvakét. A földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok lakói nagy része a jobbágyfalvakéhoz hasonló státuszú jobbágyokból és zselélekből állt.

A szabad királyi városokkal szemben, a mezővárosok kritériumai nem voltak törvényben definiáltak, jellemző privilégiumuk a vásártartási jog – heti és országos vásárokat tartthattak. Pápocz esetében a vásárvám első említése Gelsei Margit 1360. évi, a perjelség javadalmazására vonatkozó rendelkezésében található,⁴⁹ 1368. évi végrendeletéből tudjuk, hogy ez a szombati hetivásár vámjára vonatkozott.⁵⁰ Pápocz országos vásárjai még a 19. század végi közzétételekben is fellelhetőek: 1880-ban február 14 és pünkösd előtti hétfő, augusztus 10 és október 26 előtti hétfő.

Az autentikus, releváns források ismeretének hiánya és a feldolgozás módszertani problémái miatt a helytörténeti munkák jelentős részében a települések múltjáról hamis kép jelent meg – az ismert probléma a helytörténeti kutatás tudományos megítélésére is negatív hatást gyakorolt. Az ellenőrizetlenül, megfelelő kritika nélkül átvett információk a jelen kor nyitott információs világában új életre kelnek és újabb hibákat generálnak. Nem mentes ezen hatások alól Pápocz helytörténete sem.

A jelen tanulmány célja, hogy a település múltjának teljesebb megismeréséhez, más szemléletű, átfogó és ellenőrizhető forrásértékű, reális képet adjon.

48 <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1890568.155753372%2C6002178.3249341445%2C1926933.0719600448%2C6013643.879176921> (Megtekintve: 2020. március 2.)

49 *Fejér Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. 9. Vol. 3. Ab anno Christi 1359–1366. Buda, 1834. 176. p.

50 Bedy, 1939. 102. p.